

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยนี้เกี่ยวกับการศึกษา แนวคิด วิธีการ กระบวนการเข้าไปมีส่วนร่วมและบทบาทของสตรีในการจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อม ในองค์การบริหารส่วนตำบล ซึ่งการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องจึงได้แก่

- 2.1 ทฤษฎีบทบาท
- 2.2 แนวคิดเรื่องบทบาทผู้หญิงกับการจัดการสิ่งแวดล้อมในครัวเรือนและชุมชน
- 2.3 แนวคิดเกี่ยวกับความตระหนัก
- 2.4 แนวคิดเกี่ยวกับการรับรู้ข้อมูลข่าวสาร
- 2.5 แนวคิดการมีส่วนร่วม
- 2.6 แนวคิดการจัดทำแผนปฏิบัติการสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่น
- 2.7 งานวิจัยสตรีกับสิ่งแวดล้อม

2.1 ทฤษฎีบทบาท

บทบาท (Role) หมายถึง การแสดงพฤติกรรมตามสิทธิและหน้าที่ตามสถานภาพ (Status) นั้น ๆ บทบาทมีผลกระทบเมื่อต้องการสื่อสัมพันธ์กับบุคคลใดบุคคลหนึ่ง นักสังคมวิทยามีความเห็นว่า บทบาทเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นภายนอกตัว หรือเป็นสภาพแวดล้อมของบุคคล ในทัศนะนี้บทบาทจึงเป็นส่วนหนึ่งของบรรทัดฐานที่สมาชิกจะต้องยึดถือร่วมกัน และบุคคลจะต้องแสดงบทบาทตามความคาดหวังของสังคมที่กำหนดไว้แน่ชัดแล้วเช่น ผู้ชายต้องแสดงพฤติกรรมตามความคาดหวังของสังคม แตกต่างกับผู้หญิง

Hardy & Conway (1987) กล่าวว่า บทบาท หมายถึง ตำแหน่งกลุ่มของความคาดหวัง หรือกลุ่มพฤติกรรมที่เกี่ยวกับตำแหน่ง

Gilmer (1970) ได้ให้คำนิยามที่เกี่ยวกับบทบาทไว้ว่า บทบาทเป็นปฏิสัมพันธ์หรือการเกี่ยวข้องกันที่มั่นคงระหว่างองค์ประกอบของสถานการณ์ของการรู้ การเข้าใจ ความต้องการ ทัศนคติ ความรู้สึก และลักษณะของการตอบสนองระหว่างบุคคล ซึ่งบุคคลจะเรียนรู้เกี่ยวกับบทบาทของเขาตั้งแต่เริ่มต้นมี ชีวิตขึ้นมา ยิ่งบุคคลที่มีฐานะหรือหน้าที่การงานดีเป็นที่ยอมรับของสังคม หรืออาจกล่าวได้ว่าเป็นบุคคลที่มีสถานภาพสูง บทบาทก็ย่อมมีความสำคัญมากขึ้น การเรียนรู้เกี่ยวกับบทบาทก็จะต้องมีมากขึ้นตามไปด้วย

มโนทัศน์ (Concept) หลักของทฤษฎีชุดนี้คือ “บทบาท” ซึ่งหมายถึง “ข้อกำหนด” (Prescription) แห่งพฤติกรรมระหว่างบุคคลซึ่งผูกพันกับบุคคลประเภทต่าง ๆ ซึ่งมีลักษณะเฉพาะตัวบางประการ “ประเภท” (Categories) ดังกล่าวคือ “สถานภาพ” (Status) หรือ “ตำแหน่ง” (Position)

ทฤษฎีบทบาท ได้ใช้มโนทัศน์ “สถานภาพ” หรือ “ตำแหน่ง” เพื่อหมายถึงส่วน หรือ องค์ประกอบต่าง ๆ ของกลุ่มทางสังคมที่ได้รับการจัดระเบียบแล้ว จากแนวคิดทฤษฎีบทบาทนั้น นักทฤษฎีบทบาทมีสมมุติธรรม (Assumption) ร่วมกันอยู่สองประการคือ

ประการแรก “บทบาท” เป็นสิ่งที่ต้องเรียนรู้ในกระบวนการปฏิสังสรรค์ทางสังคม

ประการที่สอง ในการปฏิสังสรรค์กับคนอื่น บุคคลพิจารณาตนเองและคนอื่น ๆ ว่า เจ้าของ “สถานภาพ” บางชนิด และเขาได้ใช้สิ่งที่เขาได้เรียนรู้ว่าอะไรเป็น “ความคาดหวัง” (Expectation) ซึ่งผูกพันกับสถานภาพนั้น ๆ เป็นเครื่องแนะแนวทางการกระทำของเขา

แนวคิดทางบทบาทสามารถแบ่งออกได้สองลักษณะ คือ ลักษณะแนวโครงสร้างนิยม และ ลักษณะแนวปฏิสังสรรค์สัญลักษณ์นิยม

ในลักษณะโครงสร้างนิยมนั้น จะมุ่งสนใจไปที่เนื้อหา (Content) โครงสร้างและหน้าที่ของ สถานภาพทางสังคม การจัดระเบียบ และผลของบทบาทต่าง ๆ ต่อระบบ กล่าวคือ บทบาทจะถูกมองว่า เป็นสิ่งที่ถูกกำหนดกฎเกณฑ์ไว้ในสังคม ถูกคาดหวังไว้ว่าบุคคลในสถานภาพใด ควรมีบทบาทอย่างไร เมื่อบุคคลเข้าดำรงสถานภาพต่าง ๆ ตามที่คิดว่าเป็นค่านิยมบรรทัดฐานที่กำหนดให้มีบทบาทพฤติกรรม นั้น ๆ

ส่วนการมองบทบาทในแนวปฏิสังสรรค์สัญลักษณ์นิยม ให้ความสำคัญกับกระบวนการ (Process) ซึ่งบุคคลจะทำความเข้าใจได้ว่า บุคคลอื่นให้ความหมายและคาดหวังกับตนเองอย่างไรในการ ที่มีบทบาทในสังคมอันจะเกิดขึ้นจากการที่บุคคลมีการปฏิสังสรรค์ทางสังคม (Social Interaction) ต่อกัน

ทฤษฎีบทบาทได้ใช้มโนทัศน์ “สถานภาพ” หรือ “ตำแหน่ง” เพื่อหมายถึงส่วนหรือ องค์ประกอบของกลุ่มทางสังคมที่ได้จัดระเบียบไว้แล้ว แต่แนวปฏิสังสรรค์สัญลักษณ์นิยมใช้คำว่า ตำแหน่งในความหมายที่กว้างกว่าคือ หมายถึงประเภทต่าง ๆ ของผู้กระทำซึ่งได้รับการยอมรับทางสังคม ดังนั้น “ตำแหน่ง” จึงมีสภาพเป็นสัญลักษณ์สำหรับบุคคลในประเภทต่าง ๆ ซึ่งสามารถอยู่รวมกันได้ “ตำแหน่ง” จึงมีเป็นตัวจัดระเบียบพฤติกรรมที่ถูกคาดหวังจากบุคคลนั้น รวมทั้งพฤติกรรมต่อบุคคลนั้น ตามความคาดหวังที่สอดคล้องกับคำว่า “บทบาท” ถูกใช้สำหรับความคาดหวังเหล่านี้ซึ่งผูกติดกับ ตำแหน่งต่าง ๆ

แนวคิดพื้นฐานของทฤษฎีนี้ถือว่า บทบาท เป็นพฤติกรรมของบุคคลที่บ่งชี้ถึงการครอง สถานภาพที่ตนดำรงอยู่ นักสังคมวิทยาและนักมานุษยวิทยาถือว่าทั้งสถานภาพและบทบาทเป็นแบบฉบับที่เป็นเครื่องหล่อหลอมพฤติกรรมมนุษย์ เพื่อจะให้พฤติกรรมของมนุษย์สัมพันธ์กับคนที่เกี่ยวข้อง

อย่างสอดคล้องกัน (ประไพศรี ช่อนกลิ่น, 2541) จากแนวคิดหรือความเชื่อพื้นฐานเกี่ยวกับบทบาทของนักทฤษฎีที่กล่าวถึงบทบาท ในที่นี้จะขอกกล่าวถึงเพียง 5 ทฤษฎีที่สำคัญดังนี้คือ (อ้างในณัฐภา ศุภ โสภณ, 2535)

1) ทฤษฎีของกู๊ด (Good's Role Theory)

กู๊ด เป็นนักสังคมวิทยา เขากล่าวว่า “บทบาทคือ แบบแผนของพฤติกรรมที่เกี่ยวข้องกับหน้าที่ของแต่ละบุคคล และบทบาทดังกล่าวควรเป็นไปตามข้อตกลงที่มีต่อสังคมนั้น ๆ”

2) ทฤษฎีของราล์ฟ ลินตัน (Ralph Linton's Role Theory)

ราล์ฟ ลินตัน เป็นนักมานุษยวิทยาที่มีชื่อเสียงมาก เขากล่าวว่า “ตำแหน่งสถานภาพเป็นผู้กำหนดบทบาท เช่น บุคคลที่มีตำแหน่งเป็นครูต้องแสดงพฤติกรรมเป็นตัวอย่างที่ดีแก่ลูกศิษย์เป็นต้น ผู้ที่มีตำแหน่งจะปฏิบัติหน้าที่ได้สมบทบาทหรือไม่ ย่อมขึ้นอยู่กับองค์ประกอบหลาย ๆ อย่างเช่น บุคลิกภาพของผู้สวมบทบาท ลักษณะของสังคม ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมของสังคมนั้นด้วย”

3) ทฤษฎีของโนเดล (Nodel's Role Theory)

โนเดล เป็นนักมานุษยวิทยา กล่าวว่า บทบาทคือส่วนประกอบที่ส่งผลต่อพฤติกรรม 3 ลักษณะคือ

- (1) ส่วนประกอบที่ส่งเสริมบทบาทเช่น ครูต้องพูดเก่ง หรือมีอารมณ์ขัน
- (2) ส่วนประกอบที่มีผลสำคัญต่อบทบาทและขาดมิได้ เช่น เป็นครูต้องสอนหนังสือ เป็นแพทย์ต้องรักษาคณ ไข้ เป็นตำรวจต้องจับคนร้าย
- (3) ส่วนประกอบที่เป็นไปตามกฎหมาย เช่น ครูต้องเป็นสมาชิกคุรุสภาเป็นต้น

4) ทฤษฎีของโฮมันน์ (Homann's Role Theory)

โฮมันน์ เป็นนักสังคมวิทยา เขากล่าวว่า “บุคคลจะเปลี่ยนบทบาทไปตามตำแหน่งเสมอเช่น ตอนกลางวันแสดงบทบาทสอนหนังสือ เพราะมีตำแหน่งเป็นครู ตอนเย็นแสดงบทบาทเรียนหนังสือ เพราะมีตำแหน่งเป็นนิสิตภาคสมทบ เป็นต้น

5) ทฤษฎีของพาร์สัน (Parson's Role Theory)

พาร์สันเป็นนักสังคมวิทยา เขากล่าวว่า “ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ในสังคมทำให้มนุษย์ต้องเพิ่มบทบาทของตน เช่น บุคคลที่มีเพื่อนมากก็ต้องแสดงบทบาทมากขึ้นเป็นเงาตามตัว”

จากทฤษฎีของพาร์สันจะเห็นได้ชัดเจนเช่น จากสังคมเล็ก ๆ ในบ้าน ทุกคนต้องรู้จักและติดต่อกันอยู่ตลอดเวลา มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด รู้จักปฏิบัติตนต่อบิดา มารดา ญาติพี่น้อง ให้เกิดความรักใคร่กลมเกลียวกัน มีความสามัคคีต่อกัน

ส่วนในสังคมที่กว้างขึ้น เช่น สถาบันการศึกษา สถานที่ทำงาน ฯลฯ บุคคลในสถานที่ดังกล่าว ต้องมีมนุษยสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน เพื่อให้สะดวกแก่การทำงานร่วมกัน ทุกคนในสังคมยังรู้จักกันมากเท่าใด ความคล่องตัวและความเป็นปึกแผ่นของสังคมยิ่งมากขึ้นเท่านั้น

ทฤษฎีบทบาทเน้นให้เห็นถึงการปฏิบัติตามหน้าที่ ตามตำแหน่งและสถานภาพของบุคคลแต่ละบุคคลซึ่งมีหลายสถานภาพ ดังนั้นในแต่ละบุคคลจึงมีหลายบทบาทในขณะเดียวกัน แต่จะแสดงบทบาทใดในเวลาใด ขึ้นอยู่กับว่าบุคคลนั้นกำลังมีปฏิสัมพันธ์กับภรรยา แสดงบทบาทของครูก็ต่อเมื่อปฏิสัมพันธ์กับนักเรียน แสดงบทบาทพ่อต่อเมื่อมีปฏิสัมพันธ์กับลูก แสดงบทบาทของพยาบาลก็ต่อเมื่อมีปฏิสัมพันธ์กับผู้ป่วยบริการสุขภาพหรือคนไข้ เป็นต้น

การที่บุคคลจะแสดงบทบาทของตนได้เหมาะสมขึ้นอยู่กับความคาดหวังในบทบาทของตนเองและผู้อื่น และทักษะในการแสดงบทบาท ซึ่งจะพัฒนาจากการเรียนรู้ทั้งทางตรงและทางอ้อม บทบาทของแต่ละคนมีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา แต่ละบทบาทต้องการการปรับตัวแตกต่างกันออกไป กรณีมีหลายบทบาทอาจเกิดความขัดแย้งในบทบาท ถ้ามีความขัดแย้งมาก อาจทำให้เกิดความตึงเครียดในบทบาทได้

Broom & Phillips (1978) ได้กล่าวถึงบทบาทว่าประกอบด้วยลักษณะต่าง ๆ 3 ประการคือ

1) บทบาทในอุดมคติหรือสิ่งที่สังคมกำหนดไว้ เป็นบทบาทในอุดมคติที่มีการกำหนดสิทธิและหน้าที่ตามตำแหน่งในสังคม

2) บทบาทที่ควรกระทำ เป็นการปฏิบัติหน้าที่แต่ละบุคคล เชื่อว่าควรกระทำตามตำแหน่งที่ได้รับ ซึ่งอาจจะไม่เหมือนบทบาทในอุดมคติ หรืออาจจะแตกต่างกันในแต่ละบุคคล

3) บทบาทที่กระทำจริง เป็นบทบาทที่บุคคลได้กระทำไปจริง ซึ่งขึ้นอยู่กับความเชื่อ ความคาดหวัง และการรับรู้ของแต่ละบุคคล ตลอดจนความกดดันและโอกาสในแต่ละสังคม ในระยะเวลาหนึ่ง ๆ และยังรวมถึงบุคลิกภาพและประสบการณ์ของแต่ละบุคคลด้วย

ทัศนา บุญทอง (2525) ได้ให้แนวคิดเรื่องบทบาทว่า บทบาทหน้าที่ตามตำแหน่งใดตำแหน่งหนึ่งนั้น ได้ถูกคาดหวังจากสังคมรอบด้านเช่น จากผู้อยู่ในตำแหน่งอื่น ๆ รวมทั้งตัวเราเองด้วย สิ่งเหล่านี้เกิดจากกระบวนการที่เรียกว่า “กระบวนการทางสังคม” ถ้าความคาดหวังจากทุกฝ่ายไม่ตรงกัน และผู้ดำรงอยู่ในบทบาทไม่สามารถปรับให้มีความพอดีก็จะเกิดปัญหาต่อความขัดแย้งในบทบาท หรือความล้มเหลวในบทบาทได้ และผลที่ตามมาก็คือความล้มเหลวของงาน ดังนั้น การแสดงบทบาทของบุคคลตามตำแหน่งหน้าที่จะเป็นไปได้อย่างถูกต้องเหมาะสมเพียงใดขึ้นอยู่กับหลายอย่าง และที่สำคัญได้แก่

- 1) ความเข้าใจในบทบาทที่ตนต้องแสดงหรือต้องปฏิบัติ
- 2) ประสบการณ์ของผู้ที่ต้องแสดงบทบาท
- 3) บุคลิกภาพของผู้ที่ต้องแสดงบทบาทนั้น

ในทางจิตวิทยา E.Jone และ H.Gerard (อ้างในประสาธน์ ดังสิทบุตร, 2542) เห็นว่าบทบาทเป็นแนวคิดของบุคคลที่แสดงออก กล่าวคือ บุคคลรับรู้บทบาทอย่างไรก็จะแสดงออกมา ตามที่สามารถประเมินได้ว่า ต้องการปฏิบัติอย่างไร หรืออีกทีหนึ่งคือแนวคิด และการกระทำของบุคคลที่กระทำตามแบบแผนทางสังคมโดยทั่วไป บทบาทมี 2 ชนิดคือ บทบาทที่คาดหวังและบทบาทที่เป็นจริง

1) บทบาทที่คาดหวัง (Expected Role) เป็นบทบาทที่สมาชิกในองค์การทางสังคม ต้องแสดงออกบทบาทอย่างใดอย่างหนึ่ง ตามความคาดหวังขององค์การ สมาชิกคนอื่นมักจะเฝ้ามองคาดการณ์แสดงบทบาทของบุคคลนั้นอยู่ โดยมีบรรทัดฐาน ประเพณี วัฒนธรรมและเป้าหมายขององค์การควบคุม ถ้าหากบทบาทที่แสดงออกมาเป็นไปตามที่คาดหวังขององค์การ หรือผู้อื่นคาดการณ์แสดงบทบาทของบุคคลนั้นอยู่โดยมีบรรทัดฐาน ประเพณี วัฒนธรรมและเป้าหมายขององค์การควบคุมอยู่ว่า บุคคลแสดงบทบาทความต้องการขององค์การหรือไม่ ถ้าหากบทบาทที่แสดงออกมาเป็นไปตามที่คาดหวังจะเกิดความพึงพอใจ แต่ถ้าบทบาทที่แสดงออกไม่เป็นไปตามที่คาดหวังก็อาจจะทำให้เกิดความขัดแย้งขึ้นได้

2) บทบาทที่เป็นจริง (Observed Role) อาจเหมือนหรือแตกต่างกับบทบาทที่คาดหวังก็ได้ ผู้แสดงบทบาทอาจแสดงได้ตามความต้องการขององค์การ และของเพื่อนสมาชิกในองค์การหรือไม่ก็ได้

สรุปได้ว่า บทบาทเป็นการกระทำหรือพฤติกรรมที่บุคคลนั้นแสดงออกมา ขึ้นกับเงื่อนไขของหน้าที่ความรับผิดชอบของตำแหน่งที่ดำรงอยู่ และการแสดงออกของบทบาท จะมีส่วนเกี่ยวข้องกับความคิดของผู้ดำรงตำแหน่งนั้น ๆ และการศึกษาบทบาทสตรีในการจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อมในองค์การบริหารส่วนตำบลในครั้งนี้ ผู้ศึกษาต้องการศึกษาบทบาทของสตรีในสถานภาพต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นบทบาทที่ถูกกำหนด บทบาทที่คาดหวัง หรืออาจเป็นบทบาทตามการรับรู้ว่าจะควรแสดงบทบาทอย่างไร เพราะสุดท้ายสิ่งที่แสดงออกมาและมีผลในการปฏิบัติก็คือ บทบาทที่แสดงจริงนั่นเอง

2.2 แนวคิดเรื่องบทบาทผู้หญิงกับสิ่งแวดล้อม

นริศรา จักรพงษ์ (2539) ได้กล่าวถึงบทบาทสตรีชนบทกับสิ่งแวดล้อมในด้านต่าง ๆ ดังนี้

1) บทบาทสตรีชนบทในครอบครัวและชุมชน : สตรีจะมีบทบาทในครอบครัวไม่ว่าจะเป็นกิจกรรมในครัวเรือน เศรษฐกิจ และกิจกรรมการผลิต สำหรับกิจกรรมในครัวเรือนสตรีชนบทจะมีส่วนร่วมในการตัดสินใจอยู่ด้วย เช่น การซื้อวัตถุดิบเพื่อประกอบอาหาร การเลือกของใช้ในบ้าน การจัดระเบียบและทำความสะอาดบ้านเรือนให้ถูกสุขลักษณะ การใช้เชื้อเพลิงในการประกอบอาหาร การถ่ายทอดองค์ความรู้ให้กับบุตรหรือคนในครอบครัว เป็นต้น นอกจากนี้สตรียังเป็นกลุ่มผู้บริโภคกลุ่มใหญ่ที่สุด เป็นผู้ที่มีบทบาทในการตัดสินใจซื้อสินค้าเพื่อตอบสนองความต้องการของครัวเรือน

นอกจากเป็นผู้มีบทบาทในครอบครัวแล้ว สตรีในชนบทยังมีบทบาทในชุมชนสูง แม้ว่าในหลาย ๆ กิจกรรมสตรีจะไม่ได้เป็นผู้นำเอง แต่จะเป็นตัวสนับสนุนที่มีอิทธิพลที่สำคัญ สตรีไทยมีความตระหนักในบทบาทของตนต่อชุมชน โดยเฉพาะตำบลและสถานที่ที่ตนอาศัยอยู่ โดยเห็นว่าตนเองควรจะมีหน้าที่ช่วยกันบำรุงชุมชนในรูปแบบต่าง ๆ ตามแต่หน่วยงานต่าง ๆ หรือชุมชนจะขอความร่วมมือ นอกจากนี้สตรีในชนบทเองยังมีความสนใจ และสามารถให้คำตอบได้ว่าชุมชนของตนมีปัญหาในด้านใดบ้าง มีส่วนร่วมในชุมชนและเป็นกลไกที่สำคัญในหมู่บ้าน คือเป็นการผดุงรักษาสິงที่ปฏิบัติมาดั้งเดิม และริเริ่มโครงการพัฒนาใหม่ ๆ ในชุมชนชนบทผู้หญิงมีบทบาทสำคัญ ในการจัดกิจกรรมร่วมกัน เช่น การเตรียมอาหารสำหรับพิธีกรรมทางศาสนา รวมถึงการเข้าร่วมโครงการใหญ่ ๆ ของรัฐบาลเพื่อปรับปรุงมาตรฐาน ความเป็นอยู่ของประชากรในชนบทเช่น การสร้างสะพาน โรงเรียนระบบชลประทาน ซึ่งผู้หญิงก็สามารถทำงานเคียงบ่าเคียงไหล่กับผู้ชายได้

จากบทบาทดังกล่าวนี้ จะเห็นได้ว่าสตรีมีบทบาทสูงทั้งในครอบครัวและชุมชน ซึ่งจะสามารถพัฒนาศักยภาพของสตรีในการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ได้เป็นอย่างดี หากได้รับการสนับสนุนอย่างเหมาะสม

2) บทบาทสตรีในชนบทกับการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม : สตรีมีความสัมพันธ์กับธรรมชาติอย่างใกล้ชิดมาช้านาน ในอดีตเพศหญิงมักจะใช้เป็นสัญลักษณ์ที่ใช้แทนธรรมชาติ เช่น พื้นดินใช้เรียกว่า แม่พระธรณี ซึ่งเป็นแหล่งกำเนิดสรรพชีวิตบนโลก เป็นแหล่งอาหารที่หล่อเลี้ยงสิ่งมีชีวิต หรือแม่น้ำที่เป็นปัจจัยสำคัญต่อการดำรงอยู่ของมนุษย์ ทั้งที่ใช้ดื่มกินและใช้ในภาคเกษตร และแม่โพสพ ซึ่งหมายถึงตัวที่เป็นแหล่งอาหารที่สำคัญของมนุษย์จวบจนกระทั่งปัจจุบัน ความสัมพันธ์กับธรรมชาติจะได้ชัดเจน โดยเฉพาะในชนบทที่สตรีจะต้องพึ่งพาธรรมชาติเป็นอย่างมาก อย่างไรก็ตามการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างเศรษฐกิจได้เปลี่ยนแปลงเพื่อแข่งขันมากขึ้น ทำให้เกิดการนำทรัพยากรธรรมชาติมาใช้อย่างมหาศาล เป็นผลทำให้เกิดความเสื่อมโทรมและการร่อยหรอของทรัพยากรธรรมชาติ และแน่นอนสตรีเป็นกลุ่มที่ได้รับผลกระทบจากวิกฤติการณ์ทางนิเวศวิทยาดังกล่าว เนื่องจากเป็นผู้ทำงานกับธรรมชาติมาโดยตลอด แต่อย่างไรก็ตามสตรีนั้น เป็นผู้ที่มีศักยภาพสูงในการวางแผนเพื่อแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อม และเป็นกองหน้าของการฟื้นฟูสภาพแวดล้อมในเวลาเดียวกัน ทั้งนี้เนื่องจากสตรีในชนบทมีบทบาทสำคัญ 3 ประการคือ

(1) บทบาทในเรื่องความอยู่รอดของตนเองและครอบครัว นอกเหนือจากการทำไร่ทำนาแล้ว ผู้หญิงยังเป็นผู้หาอาหาร จับสัตว์ ปลูกผัก รวมถึงการปรุงอาหาร การเก็บรักษาอาหาร

(2) บทบาทในการทำงานบ้าน เช่น การหาน้ำสะอาดสำหรับกินและใช้ทำความสะอาดเสื้อผ้า และที่อยู่อาศัย หาเชื้อเพลิงแหล่งพลังงานมาหุงต้มอาหาร การดูแลบุตรหลานในครอบครัว

(3) บทบาทในการเสริมรายได้ให้กับครอบครัว เช่น การทำงานในไร่นา ในสวน ในบ้าน การหารายได้จากการเก็บของป่าหรือหาปลา นอกจากบทบาทในภาคเกษตรกรรมแล้ว ในระยะไม่กี่ปี

มานี้ การขยายตัวอย่างรวดเร็วของเศรษฐกิจและอุตสาหกรรม ได้ส่งผลให้ผู้หญิงภาคเกษตรกรรมหันไปสู่อุตสาหกรรม เพื่อหารายได้เสริมให้กับครอบครัวเช่น อุตสาหกรรมสิ่งทอ อุตสาหกรรมการท่องเที่ยว อุตสาหกรรมบริการส่งออกต่าง ๆ ซึ่งทำรายได้ให้แก่ประเทศอย่างมหาศาล กล่าวได้ว่า ผู้หญิงเป็นพลังสำคัญที่อยู่เบื้องหลังความสำเร็จทางเศรษฐกิจของประเทศ เนื่องจากอุตสาหกรรมดังกล่าวมีผู้หญิงเป็นแรงงานหลักถึงร้อยละ 80 – 90

เมื่อพิจารณาบทบาทของสตรีที่สัมพันธ์ กับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เราอาจจะกล่าวถึงบทบาทของสตรีในฐานะต่าง ๆ ได้ดังต่อไปนี้

(1.1) สตรีในฐานะผู้ใช้ทรัพยากรธรรมชาติ : ในประเทศกำลังพัฒนา สตรีจะเป็นผู้ใช้ทรัพยากรธรรมชาติโดยตรง เป็นผู้หาอาหาร เพื่อตอบสนองความต้องการของครอบครัวในชีวิตประจำวัน ผู้หญิงจะเป็นผู้เก็บผลผลิตจากต้นไม้และพืชอื่น ๆ ที่ใช้เป็นอาหาร เชื้อเพลิง และใช้ประโยชน์อื่น ๆ อีก ส่วนในเรื่องของดินและที่ดิน สตรีจะเป็นผู้จัดการด้านการผลิตและการบริโภคของตนเองและครอบครัว ฉะนั้นสตรีจึงต้องเรียนรู้วิธีการใช้ที่ดิน และการบำรุงดินเพื่อความยั่งยืนของพื้นดิน

ในประเทศกำลังพัฒนาสตรียังเป็นผู้จัดหาสำหรับครอบครัว สตรีจะเป็นผู้รู้จักแหล่งน้ำในท้องถิ่น และคุณภาพน้ำเป็นอย่างดี นอกจากนี้สตรียังมีบทบาทสำคัญในการตัดสินใจควบคุมปริมาณการใช้และการจัดสรรน้ำในครอบครัว ไม่ว่าจะเป็นในเรื่องจัดหาน้ำสะอาด จัดการน้ำที่ใช้แล้ว และการนำน้ำกลับมาใช้ใหม่สำหรับประโยชน์อื่น ๆ บทบาทของสตรีในการจัดการน้ำได้รับการยกย่องจากองค์การสหประชาชาติ โดยได้กล่าวถึงปัญหาการจัดการน้ำว่า เป้าหมายในการจัดการน้ำสะอาดจะบรรลุได้อย่างจริงจังก็ต่อเมื่อ ผู้หญิงได้เข้ามามีส่วนร่วมในเรื่องนี้อย่างแท้จริง และจากการที่ผู้หญิงเป็นผู้ใกล้ชิดกับธรรมชาติมาตลอดในฐานะผู้ใช้ ทำให้ผู้หญิงมีบทบาทในฐานะที่เป็นผู้ที่สั่งสมความรู้ ซึ่งได้ส่งผ่านมาจากคนรุ่นแล้วรุ่นเล่า เรื่องชนิดของต้นไม้ว่า ชนิดใดเหมาะสำหรับใช้เป็นพืชชนิดใดสามารถใช้เป็นยาได้ หรือสถานที่ใดจะสามารถหาแหล่งน้ำได้ในฤดูแล้ง เป็นต้น

(1.2) สตรีในฐานะผู้บริโภค : สตรีมีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งในฐานะผู้บริโภค เนื่องจากจะเป็นผู้ตัดสินใจเลือกซื้อสินค้าต่าง ๆ สำหรับครัวเรือน ในสถานการณ์วิกฤติด้านสิ่งแวดล้อม สตรีในฐานะผู้บริโภคสามารถจะเลือกซื้อสินค้า ที่ไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม ซึ่งจะมีผลต่อภาคธุรกิจหรือภาคอุตสาหกรรมที่จะผลักดันให้มีกระบวนการผลิตที่ลดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม ในขณะที่มีกลุ่มผู้บริโภคองค์กรหลายแห่งที่พยายามยกประเด็นเรื่องการบริโภค ที่ลดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม ซึ่งหากมีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการบริโภค และผู้บริโภคสามารถปฏิบัติได้อย่างต่อเนื่อง ผลกระทบสิ่งแวดล้อมจะลดลง

นอกจากการเลือกใช้เครื่องใช้ที่ลดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมนั้น ผู้หญิงยังอยู่ในฐานะผู้บริโภคทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมโดยตรง มีส่วนสำคัญในการช่วยลดการใช้พลังงาน ลดการใช้ไฟฟ้า ลดการใช้ทรัพยากรธรรมชาติด้วยการลดซื้อสิ่งของที่ไม่จำเป็น ซึ่งมาจากกระบวนการผลิตที่ใช้วัตถุดิบจากธรรมชาติ ในบ้านเรือนผู้หญิงจะต้องใช้น้ำ ใช้พลังงานในการประกอบอาหาร และในฐานะที่เป็นผู้จัดการบ้านเรือนสตรีสามารถควบคุมการใช้ไฟฟ้าในบ้านเรือนเพื่อลดการใช้เชื้อเพลิง

(1.3) สตรีในฐานะผู้ผลิต : สตรีมีบทบาทสูงในการผลิตภาคเกษตรกรรม ในบางประเทศพบว่า สตรีเป็นผู้ผลิตอาหารถึงร้อยละ 80 ของอาหารที่ผลิตได้ทั้งหมด และเป็นผู้ที่หาอาหารพื้นฐาน สตรีมีส่วนร่วมในการจัดเตรียมดิน ปรับปรุงดิน การจัดการไร่นา การเก็บเกี่ยวผลผลิต การเลี้ยงสัตว์ การแปรรูปอาหาร ซึ่งกิจกรรมเหล่านี้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการใช้ทรัพยากรธรรมชาติโดยตรง ในประเทศอินเดียและประเทศจีน วิธีการทำการเกษตรของสตรีเป็นการปรับตัวให้เข้าสิ่งแวดล้อม และเป็นเกษตรที่คำนึงถึงความยั่งยืน และไม่ทำลายความอุดมสมบูรณ์ของดิน ความรู้และประสบการณ์ที่สั่งสมมาหลายชั่วอายุคน ทำให้สตรีมีความยืดหยุ่นในการทำการเกษตร ในปัจจุบันสตรียังเป็นแรงงานรับจ้างในการปลูกพืชเศรษฐกิจ ซึ่งเป็นกิจกรรมที่ประเทศกำลังพัฒนาส่งเสริมเพื่อนำรายได้เข้าประเทศ

(1.4) สตรีในฐานะผู้จัดการด้านประชากร : สตรีมีบทบาทในการจัดการด้านประชากร ซึ่งเป็นปัจจัยหนึ่งที่ส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมโดยตรง เนื่องจากเป็นผู้ควบคุมจำนวนประชากรและขนาดของครอบครัว จะเห็นได้ว่าจำนวนประชากรที่เพิ่มมากขึ้น จะเป็นการสร้างแรงกดดันการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ นำมาสู่ความเสื่อมโทรมของสภาพแวดล้อม หากสตรีสามารถลดจำนวนประชากรลงได้ จะทำให้สตรีสามารถมีบทบาท ในฐานะผู้จัดการสิ่งแวดล้อมได้อย่างมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

จากบทบาทเหล่านี้จะเห็นได้ว่า ผู้หญิงมีบทบาทเชื่อมโยงกับสิ่งแวดล้อม เปรียบเสมือนผู้จัดการทรัพยากรธรรมชาติ ที่มีศักยภาพสูงในการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อม และเป็นเป้าหมายสำคัญที่นำไปสู่การพัฒนาอย่างยั่งยืน

วิฑูรย์ ปัญญากุล (2539) ได้กล่าวถึงบทบาทหญิง-ชายในบริบทของครอบครัวว่า หญิง-ชายเป็นองค์ประกอบพื้นฐานของครอบครัว แต่หน่วยครอบครัวนี้อาจมีบทบาทหน้าที่ในหลายด้าน โดยทั่วไป นักมานุษยวิทยาและสังคมวิทยามักจะมองครอบครัวในฐานะหน่วยทางสังคม โดยอาศัยลักษณะความสัมพันธ์ในด้านการบริโภคและการดำเนินชีวิต เช่น อยู่บ้านหลังคาเดียวกันหรือรับประทานอาหารจากเตาหุงเดียวกัน ในขณะที่นักเศรษฐศาสตร์จะให้ความสนใจกับครอบครัวเกษตรกร ในฐานะหน่วยการผลิต แต่ในสภาพความเป็นจริงแล้ว ครอบครัวเกษตรกรทำหน้าที่เป็นทั้งหน่วยการผลิต และหน่วยการบริโภคในเวลาเดียวกัน เพราะไม่มีครอบครัวใดที่สามารถบริโภคโดยไม่ทำการผลิต หรือผลิตโดยไม่บริโภค ดังนั้น การศึกษาบทบาทหญิง-ชาย จึงจำเป็นต้องทำความเข้าใจกับบริบทของครอบครัวทั้งในฐานะของการผลิตและการบริโภคควบคู่ไปพร้อมกัน ซึ่งในแต่ละสังคมจะกำหนดบทบาทของชาย-

หญิงให้มีหน้าที่รับผิดชอบในเรื่องใดบ้าง บทบาทหญิง-ชายนี้จึงมีความเฉพาะเจาะจงกับเพศใดเพศหนึ่ง เรียกว่า “หน้าที่ตามจารีตประเพณี” ซึ่งอาจเป็นกิจกรรมที่ไม่อาจให้อีกฝ่ายเข้ามาทดแทนได้เลย และกิจกรรมบางอย่างที่อีกฝ่ายอาจเข้ามาช่วยทำแทนได้ในกรณีที่จำเป็น ส่วนใหญ่เราจะพบว่ากิจกรรมในสังคมที่มีวิถีการผลิตแบบยังชีพ และไม่มีแรงกดดันในทางการผลิตมากนัก จะมีการบังคับบทบาทหญิง-ชายเฉพาะเพศนี้เข้มงวดกว่าในสังคมที่มีแรงกดดันทางเศรษฐกิจ

โดยทั่วไป หลักการในการจัดแบ่งหน้าที่ตามจารีตของแต่ละเพศจะได้แก่

1) ลักษณะงานที่กำหนดว่าควรเป็นบทบาทหน้าที่ของผู้ชาย มักจะเป็นงานที่มีลักษณะดังนี้คือ งานที่ต้องใช้แรงงานมาก เพราะผู้ชายเป็นเพศที่มีร่างกายแข็งแรงกว่า เช่น ขุดดิน และงานที่มีความเสี่ยง เช่น การล่าสัตว์ เป็นต้น

2) ลักษณะงานที่กำหนดว่าเป็นบทบาทของผู้หญิง ได้แก่ (1) งานที่เกี่ยวข้องกับเด็ก เพราะผู้หญิงเป็นผู้ให้กำเนิดทารก ต้องเป็นผู้คอยให้นมและเลี้ยงดูเด็ก แต่การเลี้ยงดูเด็กอาจไม่จำเป็นต้องเป็นแม่ผู้ให้กำเนิด แต่อาจมีผู้อื่นเช่น ญาติหรือแม่นม ซึ่งผู้ดูแลนี้ต้องเป็นผู้หญิง (2) งานเกี่ยวกับการดูแลบ้านเรือน เช่น การทำความสะอาดบ้าน (3) งานเกี่ยวกับอาหารของครอบครัวและเตาไฟ เช่น การทำอาหาร การแปรรูป รวมไปถึงการปลูกผักสวนครัว และการเลี้ยงสัตว์ที่ใช้บริโภคในครอบครัวและ (4) งานละเอียดที่ต้องใช้ความอดทนและความรอบคอบ เช่น การทอผ้า การเงินของครอบครัว การตลาด การค้า

ฉัตรชัยภรณ์ ศรีสุพรรณ (2540) ได้กล่าวถึงบทบาทผู้หญิงที่แต่งงานแล้วในครอบครัว และชุมชนว่า ในด้านเศรษฐกิจผู้หญิงมีบทบาทที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจภายในครอบครัว เช่น การหารายได้ หรือการคุมค่าใช้จ่าย นอกจากนี้ยังมีบทบาทในการพัฒนาอาชีพในชุมชนซึ่งจะเป็นไปในลักษณะของกลุ่มต่าง ๆ เช่น กลุ่มสตรีแม่บ้าน กลุ่มแม่บ้านเกษตรกร ในด้านศาสนาผู้หญิงจะมีบทบาทช่วยทำอาหารล้างจาน ทำความสะอาดบริเวณวัด จัดดอกไม้ต้อนรับแขกของชุมชนที่มาจากต่างถิ่น ในด้านการศึกษา มีบทบาทในการอบรมสั่งสอนบุตรธิดา โดยเฉพาะการสอนงานบ้าน งานเรือน การทำอาหาร ทำดอกไม้ และในด้านการเมืองการปกครองผู้หญิงเริ่มมีบทบาทในการจัดการงานด้านประเพณีวัฒนธรรมชุมชน และเริ่มมีบทบาทมากขึ้นในเรื่องการแต่งตั้งหรือเลือกตั้ง ตลอดจนเป็นผู้นำในด้าน ต่าง ๆ เช่น กรรมการหมู่บ้าน องค์การบริหารส่วนตำบล เป็นต้น

จากแนวคิดบทบาทผู้หญิงกับสิ่งแวดล้อม จะเห็นว่าผู้หญิงเริ่มมีบทบาทในทางเศรษฐกิจ และชุมชนเพิ่มมากขึ้น และเข้าไปมีส่วนร่วมและมีอำนาจในการจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อม แต่สตรีไม่สามารถแก้ไขปัญหาโดยลำพังได้ ต้องจัดตั้งเป็นองค์กรเครือข่ายประสานงานกัน และพัฒนาส่งเสริมศักยภาพสตรีด้วยจึงจะสำเร็จ รวมทั้งต้องอาศัยการให้ความร่วมมือ และสนับสนุนจากสมาชิกในครอบครัว ซึ่งแสดงถึงความสัมพันธ์ของบุคคลในครัวเรือน

2.3 แนวคิดเกี่ยวกับความตระหนัก

มนัส สุวรรณ (2532) ได้กล่าวถึง ความตระหนักหมายถึง การรู้ที่ประจักษ์ชัดหรือรู้ ชัดเจน มี 4 ประการคือ 1) รู้จริง/ซาบซึ้ง โดยเน้นการเข้าใจอย่างถ่องแท้ในเรื่องที่สนใจ รู้ซึ่งว่าอะไรผิด/อะไรถูก และอะไรจะเป็นผลดี/อะไรจะเป็นผลเสีย 2) มีความรัก/ห่วงหาเนน เน้นในสิ่งที่เข้าใจอย่างทราบซึ่งว่า เป็นสิ่งที่ถูกเป็นสิ่งที่ดี เป็นสิ่งที่มิประโยชน์ต่อมนุษย์และส่วนรวม 3) มีความวิตก/ห่วงใยว่าจะมีผลกระทบต่อชีวิตความเป็นอยู่ของตนเองและสังคม 4) ทำจริง/ปฏิบัติจริง ไม่ได้เน้นว่าต้องทำแต่เป็นในกรณีที่ทำไม่ได้หรือเป็นไปไม่ได้ ทุกคนมีความสามารถที่จะทำกิจกรรมต่าง ๆ อยู่ในระดับหนึ่งเท่านั้น ปรัชญาการณที่ไม่สามารถทำจริงหรือปฏิบัติจริงได้โดยตรง ก็สามารถทำจริงปฏิบัติจริงโดยทางอ้อมในรูปแบบต่าง ๆ ได้ เมื่อนำมาใช้กับทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมซึ่งมองในเรื่องการรู้จริง ความซาบซึ้ง การเข้าใจอย่างถ่องแท้ในเรื่องที่สนใจ มีความคิดว่าอะไรผิด อะไรถูก อะไรเป็นผลดี อะไรเป็นผลเสีย การมีความรัก ห่วงหาเนนในสิ่งที่ประ โยชน์ต่อประชาชนส่วนรวม การมีความวิตก มีความห่วงใยในเรื่อง ผลกระทบต่อชีวิตความเป็นอยู่ของตนเองและสังคม การได้กระทำจริง ปฏิบัติจริงในการจัดทำกิจกรรมต่าง ๆ

ชูศักดิ์ วิทยากัด (2537) ได้สรุปว่า ความตระหนักเป็นการแสดงซึ่งความรู้สึก ความสำนึก ความคิดเห็นหรือการรับรู้ต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง หรือเหตุการณ์ใดเหตุการณ์หนึ่ง ด้วยการคิด เขียน หรืออื่น ๆ โดยอาศัยระยะเวลาหรือประสบการณ์ หรือสภาพแวดล้อมในสังคม เป็นสิ่งช่วยในการแสดงออกซึ่งพฤติกรรมนั้น ๆ คือเมื่อมีสิ่งเร้ากระตุ้นจึงเกิดความตระหนักขึ้น

ประสาธ อิศรปริดา (2533) ได้กล่าวว่า ความตระหนักหรือความสำนึกเป็นพฤติกรรมทางด้านอารมณ์หรือความรู้สึก (Affective Domain) ซึ่งเกือบคล้ายกับความรู้ (Knowledge) ความตระหนักเป็นพฤติกรรมขั้นต่ำสุดของความคิด ปัจจัยด้านความรู้สึกหรืออารมณ์นั้น จะมีความสัมพันธ์กับปัจจัยด้านความรู้ความคิดเสมอ ความรู้เป็นสิ่งที่เกิดจากข้อเท็จจริง ประสบการณ์ การสัมผัส และการใช้จิตไตร่ตรองคิดหาเหตุผล ซึ่งความตระหนักเป็นเรื่องของการได้สัมผัสสิ่งเร้าหรือสิ่งแวดล้อม การใช้จิตไตร่ตรองแล้วจึงเกิดความสำนึกต่อปรากฏการณ์หรือสถานการณ์นั้น ๆ ขึ้น

Carter (อ้างในบุญขลิ บุญทา, 2540) ได้ให้ความหมายของความตระหนักหรือความสำนึก (Awareness) ไว้ว่า เป็นพฤติกรรมที่แสดงถึงการเกิดความรู้สึกของบุคคล หรือการที่บุคคลแสดงความรู้สึกชอบต่อปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น ซึ่งคล้ายกับความหมายที่ Krathwohl (อ้างแล้ว, 2540) ให้ไว้ว่า ความตระหนักเกือบจะเหมือนกับพฤติกรรมด้านความจำ คือเป็นความรู้สึกรับผิดชอบของบุคคลที่สำนึกถึงสิ่งเร้าต่าง ๆ ในสถานการณ์หรือปรากฏการณ์ที่เขาอยู่ ในทำนองเดียวกันนี้ Wolman (อ้างแล้ว, 2540) กล่าวไว้เช่นกันว่า ความตระหนักหรือความสำนึกเป็นภาวะที่บุคคล เข้าใจ หรือสำนึกถึงบางอย่างของเหตุการณ์ ประสบการณ์หรือวัตถุสิ่งของได้

จากความหมายดังกล่าว สรุปได้ว่า ความสำนึกเป็นความตระหนัก เป็นความรู้ตัว เป็นความเข้าใจของมนุษย์ที่มีต่อสิ่งต่าง ๆ ที่เขาประสบในสิ่งแวดล้อมที่เขาอยู่ ดังนั้นความตระหนักหรือความสำนึกจะเกิดขึ้นได้ ก็ต่อเมื่อมนุษย์ได้รับการสัมผัสจากสิ่งเร้าในสภาพแวดล้อม เกิดการเรียนรู้ แล้วนำไปสู่การเกิดความคิดรวบยอด การเรียนรู้ และความสำนึก ซึ่งจะนำไปสู่ความพร้อมที่จะแสดงการกระทำ หรือแสดงพฤติกรรมต่อไป ตามขั้นตอนและกระบวนการเกิดความรู้สำนึก

รัตนา ตั้งอมร (2529) ได้กล่าวว่า ความสำนึกเป็นพฤติกรรมภายในอย่างหนึ่งของมนุษย์ที่แสดงออกถึงภาวะจิตใจที่เกี่ยวกับความรู้สึก ความคิด และปรารถนาต่าง ๆ ในลักษณะที่ตื่นตัวต่อบุคคล ต่อหลักการ หรือต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งอันเกิดจากการรับรู้

ชัยพร วิชชาวุธ (2517) ได้กล่าวพฤติกรรมภายในของมนุษย์ไว้ว่า พฤติกรรมที่เป็นการตีความตามข่าวสารที่ได้รับจากความรู้สึก เพื่อให้รู้ว่าสิ่งที่กำลังเกิดขึ้นนั้นคืออะไร เรียกว่าการเรียนรู้ การรับรู้จึงเป็นกระบวนการที่ประกอบด้วยความรู้สึกและการตีความ

สุนีย์ สีสวรรณ (2540) ได้กล่าวว่า พฤติกรรม เป็นการกระทำที่แสดงออกเพื่อตอบสนองสิ่งเร้าต่าง ๆ หรือปฏิกิริยาตอบสนองที่ได้เลือกแล้วว่า เหมาะสมที่สุดสำหรับสถานการณ์นั้น ๆ

พฤติกรรมของมนุษย์แบ่งเป็น 2 ลักษณะคือ

1) พฤติกรรมภายนอกคือ พฤติกรรมที่มองเห็นได้ด้วยสายตาเช่น การกระทำ การพูด การวิ่ง การเดิน ซึ่งเป็นลักษณะอาการที่แสดงออกมาให้เห็นและสามารถวัดได้

2) พฤติกรรมภายในคือ พฤติกรรมที่ไม่สามารถเห็นได้ด้วยสายตา จะอยู่ภายในจิตใจเช่น การคิด ความรู้สึก ความเชื่อ ค่านิยม ทักษะคิดเป็นพฤติกรรมที่มองไม่เห็น แต่วัดได้ด้วยการใช้เครื่องมือหรือวิธีการศึกษา

ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสภาพแวดล้อมกายภาพนั้น เกิดจากกระบวนการทางพฤติกรรมที่แสดงถึงลักษณะเฉพาะทางพฤติกรรม จำแนกขั้นตอนของกระบวนการทางพฤติกรรมเป็น 3 กระบวนการดังนี้

1) กระบวนการเรียนรู้คือ กระบวนการที่รับข่าวสารจากสภาพแวดล้อม โดยผ่านทางระบบประสาทสัมผัส กระบวนการนี้จึงรวมถึงการรู้สึก (Sensation) ด้วย

2) กระบวนการรู้คือ กระบวนการที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการทางจิต ที่รวมการเรียนรู้ การจำ การคิด กระบวนการรับรู้และกระบวนการรู้ นี้ เกิดการตอบสนองทางด้านอารมณ์ เกิดกระบวนการทางด้านอารมณ์ ทั้งกระบวนการรับรู้ กระบวนการรู้และกระบวนการทางอารมณ์ เป็นพฤติกรรมภายใน (Covert Behavior)

3) กระบวนการเกิดพฤติกรรมในสภาพแวดล้อมคือ กระบวนการที่บุคคลมีพฤติกรรมเกิดขึ้นในสภาพแวดล้อม ผ่านการกระทำเป็นที่สังเกตได้จากภายนอก เป็นพฤติกรรมภายนอก

โดยสรุปพฤติกรรมที่แสดงออกถึงความตระหนักจะเป็นพฤติกรรมภายในและภายนอกที่เกิดจากกระบวนการเรียนรู้ การรับรู้ข่าวสารจากสภาพแวดล้อม และกิจกรรมการรณรงค์ต่าง ๆ จนนำไปสู่การปฏิบัติที่แสดงถึงความตระหนักหรือความสำนึกได้

ความตระหนักมีองค์ประกอบต่าง ๆ อันได้แก่ ด้านความคิดเป็นส่วนที่เกี่ยวข้องกับความคิดที่เป็นส่วนของการรู้ หรือเกิดความรับรู้ของความตระหนักเป็นหลัก องค์ประกอบที่สองได้แก่ ความรู้สึกรับผิดชอบ จะเป็นส่วนประกอบทางด้านอารมณ์ ความรู้สึก ซึ่งเป็นสิ่งที่จะกระตุ้น “ความคิด” ให้บุคคลเกิดความรู้สึกทางด้านบวกหรือด้านลบ และองค์ประกอบที่สาม ได้แก่ การกระทำหรือการปฏิบัติ ที่แสดงออก ตอบสนองเมื่อมีสิ่งเร้าที่เหมาะสม ซึ่งต้องอาศัยความเข้าใจหรือความคิดรวบยอดเกี่ยวกับสิ่งนั้น ๆ เป็นพื้นฐาน (หลวงวิเชียรแพทยาคม, 2505)

ความตระหนักมีองค์ประกอบที่สำคัญ ๆ ดังนี้คือ

- 1) ส่วนที่เป็นองค์ประกอบทางด้านความคิด เป็นส่วนที่เกี่ยวข้องกับความคิดที่เป็นส่วนของการรู้ หรือเกิดความรับรู้ของความสำนึกเป็นหลัก เช่น การรับรู้ ความทรงจำ ความมีเหตุผล และการใช้ปัญญา
- 2) ส่วนที่เป็นองค์ประกอบด้านท่าทีความรู้สึก เป็นส่วนประกอบทางด้านอารมณ์ ความรู้สึก ซึ่งจะเป็นสิ่งกระตุ้น “ความคิด” อีกต่อหนึ่ง เป็นส่วนของความรู้สึกทางใจของความสำนึก ที่รวมเอาความรู้สึกของบุคคลในด้านบวกหรือด้านลบ เป็นต้น
- 3) ส่วนที่เป็นองค์ประกอบทางการปฏิบัติ หรือการกระทำเป็นองค์ประกอบที่ก่อให้เกิดแนวโน้มในทางปฏิบัติ หรือปฏิกิริยาตอบสนองเมื่อมีสิ่งเร้าที่เหมาะสม ซึ่งส่วนนี้ต้องอาศัยความเข้าใจหรือความคิดรวบยอดเกี่ยวกับสิ่งนั้นเป็นพื้นฐาน (อ้างแล้ว, 2505)

จากความหมายข้างต้นพอสรุปได้ว่า ความตระหนักหมายถึง สภาวะจิตใจที่เกี่ยวกับความคิด ความสำนึกถึงบางสิ่งบางอย่างของเหตุการณ์ หรือวัตถุสิ่งของ โดยอาศัยระยะเวลาหรือประสบการณ์ สภาพแวดล้อมในสังคมเป็นสิ่งช่วยในการแสดงออกซึ่งพฤติกรรมนั้น นั่นคือเมื่อมีสิ่งเร้ามากระตุ้นจึงเกิดความตระหนักขึ้น ซึ่งความตระหนักต่อปัญหาสิ่งแวดล้อม จึงหมายถึง ระดับการรู้สำนึกถึงปัญหาสิ่งแวดล้อมของคนภายในครอบครัว โดยเฉพาะสตรีที่มีบทบาทในสถานะต่างๆ ในครอบครัวที่ตนอาศัยอยู่ในชุมชน ในสังคม และมีความคิดที่จะกระทำการอย่างใดอย่างหนึ่ง ต่อปัญหาที่เกิดขึ้นเพื่อความอยู่รอดของตนเอง ชุมชน สังคม และสิ่งแวดล้อม

2.4 แนวคิดการรับรู้ข้อมูลข่าวสาร

ประคินันท์ อุปรมัย (2523) ว่า การรับรู้ คือ กระบวนการที่บุคคลรับสัมผัสสิ่งเร้าแล้วใช้ประสบการณ์ หรือความรู้เดิมแปลความหมายของสิ่งเร้าที่รับสัมผัสนั้น โดยสอดคล้องกับแนวคิดของ สุธา จันทร์อม และสุรางค์ จันทร์อม (2518) ว่า การรับรู้หมายถึง ขบวนการที่คนเรามีประสบการณ์กับวัตถุ หรือเหตุการณ์ต่าง ๆ โดยอาศัยอวัยวะสัมผัส และแนวคิดของวารินทร์ สายอินเอื้อ และสุณีย์ ธีรดากร (2522)ว่า การรับรู้เป็นขบวนการทางสมองในการแปลความหมายของข้อมูลที่ได้รับจากการสัมผัส ทำให้ทราบว่าสิ่งเร้าที่เราสัมผัสนั้นเป็นอะไรมีลักษณะอย่างไร และมีความหมายอย่างไร โดยอาศัยประสบการณ์เดิมช่วยในการแปลความหมายออกมา

การรับรู้ของประชากรแต่ละคนแต่ละกลุ่มมีความต่างกัน ความล้มเหลวของการสื่อสารจึงอาจเกิดขึ้นได้ ถ้าเราไม่ยอมรับความแตกต่าง ในเรื่องการรับรู้ของแต่ละบุคคล การรับรู้เป็นตัวกำหนดพฤติกรรม การสื่อสาร ทักษะ และความคาดหวังของผู้สื่อสาร การรับรู้เป็นกระบวนการทางจิตที่ตอบสนองต่อสิ่งเร้าที่ได้รับ เป็นกระบวนการเลือกรับสาร การจัดสารเข้าด้วยกัน และการตีความสารที่ได้รับตามความเข้าใจและความรู้สึกของตนเอง

คนเราไม่สามารถให้ความสนใจกับสิ่งต่าง ๆ รอบตัวได้ทั้งหมด แต่จะเลือกรับรู้เพียงบางส่วนเท่านั้น แต่ละคนมีความสนใจและรับรู้สิ่งต่าง ๆ รอบตัวต่างกัน ฉะนั้น เมื่อได้รับสารเดียวกัน ผู้รับสารสองคนอาจให้ความสนใจและรับรู้สารเดียวกันต่างกัน โดยทั่วไปการรับรู้ที่แตกต่างกันเกิดจากอิทธิพลหรือตัวกรองบางอย่าง ซึ่งมีต่อไปนี้

1) แรงผลักดันหรือแรงจูงใจ เรามักเห็นในสิ่งที่เราต้องการเห็น และได้ยินในสิ่งที่เราต้องการได้ยินเพื่อสนองความต้องการของตนเอง ตัวอย่างเช่น ถ้า ก ไม่ชอบ ข ก จึงมักจะขัดแย้งกับ ข ในเรื่องต่าง ๆ หาก ก ได้รับสาร ซึ่ง ข แสดงท่าทีเห็นด้วยกับ ก ก ก็จะมีทัศนคติว่า ข ไม่ได้หมายความว่า ข พุดจริงเป็นต้น

2) ประสบการณ์เดิม คนเราต่างเติบโตขึ้นในสภาพแวดล้อมต่างกัน ถูกเลี้ยงดูด้วยวิธีต่างกัน และคบหาสมาคมกับคนต่างกัน เช่น คนที่ไปศึกษาต่อต่างประเทศและพบเพื่อนเจ้าของประเทศที่เอื้อเพื่อช่วยเหลือ จะเกิดทัศนคติที่ดีต่อคนของชาตินั้นมากกว่าคนที่พบกับเพื่อนซึ่งถูกเหยียดหยามชาติของตน

3) กรอบอ้างอิง ซึ่งเกิดจากการสั่งสมอบรมทางครอบครัวและสังคม ฉะนั้น คนต่างศาสนากันจึงมีความเชื่อและทัศนคติในเรื่องต่าง ๆ กันได้

4) สภาพแวดล้อม คนที่อยู่ในสภาพแวดล้อมต่างกัน เช่น อุณหภูมิ บรรยากาศ สถานที่ ฯลฯ จะตีความสารที่ได้รับต่างกัน การถูกตำหนิในห้องส่วนตัวย่อมทำให้ผู้ถูกตำหนิ รู้สึกต่างจากการถูกตำหนิต่อหน้าผู้อื่น

5) สภาวะจิตใจและอารมณ์ ได้แก่ ความโกรธ ความกลัว ฯลฯ ตัวอย่างเช่น เรามักจะมองความผิดเล็กน้อยเป็นเรื่องใหญ่โต ขณะที่เราอารมณ์ไม่ดีหรือหงุดหงิด แต่กลับมองปัญหาหรืออุปสรรคใหญ่หลวงเป็นเรื่องเล็กน้อยขณะที่มีความรัก เป็นต้น

โดยทั่วไปการรับรู้เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นโดยไม่รู้ตัว หรือตั้งใจและมักเกิดตามประสบการณ์ และการสั่งสมทางสังคม

เหตุผลที่สำคัญที่สุดเหตุผลหนึ่งว่า ทำไมคนเรามีการรับรู้ การรับรู้เป็นกระบวนการที่เรียนรู้ได้ เด็กเมื่อเกิดมาสามารถรับความรู้สึกต่าง ๆ และตอบสนองต่อความรู้สึกเหล่านั้นได้ แต่เด็กมักจะเริ่มเรียนรู้ว่าความรู้สึกต่าง ๆ หมายถึงอะไรจากการสัมผัสโดยตรงว่าเป็นความเจ็บปวด หรือความสบาย หรือสนองต่อความต้องการหรือไม่ ครั้งแรกก่อนที่เราจะรู้ว่า “ความร้อน” คืออะไร เราไม่รู้ว่าการร้อนเผาเราได้ หรือทำให้เราเจ็บปวดได้ แต่เมื่อเราถูกไฟเข้าครั้งหนึ่งเราจะรู้ทันที แต่ครั้งต่อ ๆ ไปที่เราเริ่มรู้สึกว่าอะไรร้อนไม่ว่าจะเป็นเตาไฟ หรือเตารีดที่เราไม่เคยเห็นมาก่อนก็ตาม เราจะไม่กล้าแตะต้องมันอีก เราเริ่มเรียนรู้ว่าอะไรที่ร้อนทำให้เราเจ็บปวดได้ แล้วก็เริ่มแยกความรู้สึกต่าง ๆ ที่ใกล้เคียงกันได้ทีละน้อย เช่น ความร้อนจากเตาไฟในครัว ความอบอุ่นจากเตาผิง ความอุ่นของน้ำที่อาบ ฯลฯ ซึ่งเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นทีละเล็กทีละน้อย

กล่าวโดยสรุป การรับรู้ของบุคคลเป็นผลมาจากสภาพร่างกาย หรือความสามารถทางกายภาพของบุคคล การเรียนรู้ทางสังคมและวัฒนธรรม และลักษณะทางจิตวิทยาของบุคคล

การรับรู้เป็นเรื่องที่ซับซ้อน ตัวอย่างเช่น ในการสื่อสารแบบสองต่อสองหรือระหว่างบุคคลสองคน การรับรู้จะเกิดขึ้นอย่างน้อย 6 ทางคือ

- 1) เรามองตัวเราอย่างไร
- 2) คนอื่นมองเราอย่างไร
- 3) เราคิดว่าคนอื่นมองเราอย่างไร
- 4) คนอื่นมองตัวเราเองอย่างไร
- 5) เรามองคนอื่นอย่างไร
- 6) คนอื่นคิดว่าเรามองเขาอย่างไร

หากเรารับรู้ต่างกันมาก การตีความสารต่าง ๆ ก็จะเป็นไปคนละทางเกิดปัญหาการสร้างความเข้าใจต่อกัน เป็นผลให้การสื่อสารไม่สัมฤทธิ์ผล

นอกเหนือไปจากการรับรู้ต่างกัน เนื่องมาจากตัวกรองการสื่อสารของแต่ละบุคคลแล้ว ยังมีปัญหาการรับรู้ประเภทอื่น ๆ ด้วย ซึ่งทำให้การสื่อสารไม่มีประสิทธิภาพ เช่น

- (1) การรับรู้แบบเหมารวมเช่น มักมองว่าผู้หญิงทุกคนเป็นคนอ่อนแอหรือชาวใต้เป็นคนดุ
- (2) การรับรู้แบบมีอคติหรือความโน้�นเอียง เช่น มองคนที่ตนรักเป็นคนดี มองคนที่ตนเกลียดเป็นคนไม่ดีเสมอไป

- (3) การรับรู้แบบสุดขั้ว เช่น มองว่าถ้าคนไม่สวยก็ต้องซีเหร่ หรือถ้าไม่เป็นคนเสียสละก็ต้องเป็นคนเห็นแก่ตัว
- (4) การรับรู้แบบแค่แข็ง เช่น ถ้าเห็นคน ๆ หนึ่งหรือของอย่างหนึ่งเคยเป็นอย่างใด ก็จะเป็นคนหรือของนั้นเป็นเช่นนั้นตลอดเวลา แม้ว่าในความเป็นจริงอาจมีการเปลี่ยนแปลงบางอย่างเกิดขึ้นแล้วก็ตาม

จากความหมายข้างต้นพอสรุปว่า การรับรู้ข้อมูลข่าวสารที่เกี่ยวข้องและบ่งชี้ถึงคุณค่าและความสำคัญต่อกิจกรรมการพัฒนาทั้งในระดับข้อมูลส่วนตัว และข้อมูลชุมชนด้านสิ่งแวดล้อมเหล่านี้จะมีผลต่อความตระหนัก ความสนใจและพัฒนาเจตคติ ให้มีสำนึกรับผิดชอบต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อม ในชุมชนและท้องถิ่น ซึ่งจะนำมาสู่การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม และการตัดสินใจเพื่อเข้าร่วมจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อม

2.5 แนวคิดการมีส่วนร่วม

ไพรัตน์ เคะรินทร์ (2534) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนานั้นจะต้องเกี่ยวกับเรื่องต่อไปนี้

- 1) ร่วมศึกษาค้นคว้าปัญหา และสาเหตุของปัญหาที่เกิดขึ้น ในชุมชนรวมตลอดจนความต้องการชุมชน
- 2) ร่วมคิดหาและสร้างรูปแบบ และวิธีการพัฒนาเพื่อแก้ปัญหาและลดปัญหาของชุมชน หรือเพื่อสร้างสรรค์สิ่งใหม่ที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชน หรือสนองความต้องการของชุมชน
- 3) ร่วมวางแผนนโยบายหรือแผนงาน หรือโครงการ หรือกิจการเพื่อจัดและแก้ไขและ ความต้องการของชุมชน
- 4) ร่วมตัดสินใจในการใช้ทรัพยากรที่มีจำกัดให้เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม
- 5) ร่วมจัดหรือปรับปรุงระบบการบริหารงาน พัฒนาให้มีประสิทธิภาพและประสิทธิผล
- 6) ร่วมการลงทุนในกิจกรรมของโครงการชุมชน ตามขีดความสามารถของตนเองและของหน่วยงาน
- 7) ร่วมปฏิบัติตามนโยบาย แผนงาน โครงการ และกิจกรรมให้บรรลุตามเป้าหมายที่วางไว้
- 8) ร่วมควบคุม ติดตาม ประเมินผล และร่วมบำรุงรักษาโครงการและกิจกรรมที่ได้ทำไว้ทั้งโดยเอกชน และรัฐบาลให้ใช้ประโยชน์ได้ตลอดไป

จากการศึกษาของดิน ปรัชญพฤทธิ (2525) ได้แบ่งทฤษฎีการมีส่วนร่วมออกเป็น 2 กลุ่มใหญ่ ๆ คือ

1) ทฤษฎีความเป็นผู้แทน ทฤษฎีเน้นความเป็นผู้แทนของผู้นำและถึงว่าการมีส่วนร่วมในการเลือกตั้งและ/หรือถอดถอนผู้นำ เป็นเครื่องหมายของการที่จะให้หลักประกันกับการบริหารงาน อย่างไรก็ตาม ทฤษฎีนี้เน้นเฉพาะการวางโครงสร้างสถาบัน เพื่อเป็นเครื่องมือในการให้ผู้ตามเข้ามามีส่วนร่วมเท่านั้น เช่น การเลือกตั้งทั่วไป การเลือกตั้งโดยคะแนนลับ และการประชุมปรึกษาหารือประจำปี จะเห็นได้ว่าการมีส่วนร่วมตามนัยของทฤษฎีนี้ มิได้เปิดโอกาสให้ผู้ตามได้เข้ามามีส่วนร่วมในการตัดสินใจขององค์การอย่างแท้จริง ผู้ที่มีส่วนร่วมอย่างแท้จริงในการตัดสินใจได้แก่ บรรดาผู้นำต่าง ๆ ที่เสนอตัวเข้ามาสมัครรับเลือกตั้ง ส่วนผู้ตามเป็นเพียงไม้ประดับเท่านั้น

2) ทฤษฎีประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม ตามแนวความคิดของทฤษฎีนี้ การมีส่วนร่วมมีวัตถุประสงค์ไม่เฉพาะแต่การเข้าไปพิจารณาเลือกตั้ง หรือถอดถอนผู้นำเท่านั้น แต่ยังรวมไปถึงการเข้าไปมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของการวางนโยบาย ยิ่งกว่านั้นทฤษฎีนี้ยังมองการมีส่วนร่วม เป็นการให้การศึกษและพัฒนาการกระทำทางการเมืองและสังคมที่มีความรับผิดชอบนั้นก็คือ การไม่ยอมให้มีส่วนร่วม นับว่าเป็นการคุกคามต่อเสรีภาพของตน

นอกจากนี้ นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์ (2527) ยังได้กล่าวถึงเงื่อนไขของการมีส่วนร่วมว่าจะต้องประกอบด้วยปัจจัยต่าง ๆ อย่างน้อย 3 ประการคือ

- 1) ประชาชนต้องมีอิสรภาพที่จะมีส่วนร่วม
- 2) ประชาชนต้องสามารถที่จะมีส่วนร่วม
- 3) ประชาชนต้องเต็มใจที่จะมีส่วนร่วม

และยังกล่าวถึงความสำเร็จของการมีส่วนร่วม ยังขึ้นกับเงื่อนไขดังต่อไปนี้

- (1) ประชาชนจะต้องมีเวลาที่จะร่วมกิจกรรม การมีส่วนร่วมให้เหมาะสมกับสถานการณ์ ฉุกเฉิน
- (2) ประชาชนต้องไม่เสียเงินทองค่าใช้จ่ายในการมีส่วนร่วมมากเกินไปที่เขาประเมินผลตอบแทนที่จะได้รับ
- (3) ประชาชนต้องมีความสนใจ ที่สัมพันธ์สอดคล้องกับการมีส่วนร่วมนั้น
- (4) ประชาชนต้องสามารถสื่อสารรู้เรื่องกันทั้งสองฝ่าย
- (5) ประชาชนต้องไม่รู้สึกกระทบกระเทือนต่อตำแหน่งหน้าที่หรือสถานภาพทางสังคมหากจะมีส่วนร่วม

จะเห็นได้ว่าการมีส่วนร่วมเป็นกระบวนการที่ประชาชนมีส่วนเกี่ยวข้องในทุกขั้นตอน ลักษณะการเข้าร่วมมีตั้งแต่การร่วมคิด ร่วมตัดสินใจจนถึงร่วมบริหารงาน ติดตามผล และเงื่อนไขการเข้าร่วมกิจกรรมมีแรงจูงใจ และยอมรับว่ากิจกรรมดังกล่าวก่อให้เกิดประโยชน์แก่ตน และชุมชนซึ่งสามารถนำไปอธิบายและวิเคราะห์ถึงวิธีการที่สตรีจะมีส่วนในการจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อมในองค์การบริหารส่วนตำบลในการศึกษารุ่นนี้

2.6 แนวคิดการจัดทำแผนปฏิบัติการสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่น

ประธาน ดังสิกบุตร และคณะ (2542) ได้เสนอแนวคิดไว้ว่า ตามรัฐธรรมนูญฉบับปัจจุบัน พ.ศ. 2540 ได้ระบุให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น สามารถดำเนินการต่าง ๆ ที่เป็นประโยชน์แก่ชุมชนตั้งแต่มาตรา 282 ถึง มาตรา 290 โดยเฉพาะมาตรา 248, 249 และ 290 ได้ให้แนวทางที่เป็นอำนาจขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ในที่นี้ได้แก่ องค์การบริหารส่วนตำบล ไว้อย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะในมาตรา 290 ได้ระบุว่า

“มาตรา 290 เพื่อส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม องค์การปกครองส่วนท้องถิ่นย่อมมีอำนาจหน้าที่ตามที่กฎหมายบัญญัติ

กฎหมายตามวรรคหนึ่ง อย่างน้อยต้องมีสาระสำคัญ ดังต่อไปนี้

1) การจัดการ การบำรุงรักษา และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่อยู่ในเขตพื้นที่

2) การเข้าไปมีส่วนร่วม ในการรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ที่มีอยู่นอกพื้นที่ โดยเฉพาะในกรณีที่มีผลกระทบต่อดำรงชีวิตของประชาชนในพื้นที่ของตน

3) การมีส่วนร่วมในการพิจารณาเพื่อริเริ่มโครงการ หรือกิจกรรมใดนอกพื้นที่ ซึ่งอาจมีผลกระทบต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อม หรือสุขภาพอนามัยของประชาชนในพื้นที่”

พ.ร.บ. ส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม พ.ศ. 2535

พ.ร.บ. ส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม มีจุดมุ่งหมายในการควบคุมและแก้ไขปัญหาสีสิ่งแวดล้อมโดย

(1) ส่งเสริมประชาชน และองค์กรเอกชน ให้มีส่วนร่วมในการส่งเสริมรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม

(2) จัดระบบการบริหารงานด้านสิ่งแวดล้อมให้เป็นไปตามหลักการจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อม

- (3) กำหนดอำนาจหน้าที่ของส่วนราชการ รัฐวิสาหกิจ และราชการส่วนท้องถิ่นให้เกิดการประสานงานและมีหน้าที่ร่วมกัน ในการส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม และกำหนดแนวทางปฏิบัติในส่วนที่ไม่มีหน่วยงานใดรับผิดชอบโดยตรง
- (4) กำหนดมาตรการควบคุมมลพิษด้วยการจัดให้มีระบบบำบัดอากาศเสีย ระบบบำบัดน้ำเสีย ระบบกำจัดของเสีย และเครื่องมือหรืออุปกรณ์ต่าง ๆ เพื่อแก้ไขปัญหาเกี่ยวกับมลพิษ
- (5) กำหนดหน้าที่ความรับผิดชอบของผู้ที่เกี่ยวข้องกับการก่อให้เกิดมลพิษให้เป็นไปโดยชัดเจน
- (6) กำหนดให้มีมาตรการส่งเสริมด้านกองทุน และความช่วยเหลือด้านต่าง ๆ เพื่อเป็นการจูงใจให้มีการยอมรับที่จะปฏิบัติหน้าที่ในการรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม

สำหรับบทบาทและอำนาจหน้าที่ขององค์กรส่วนท้องถิ่นในการจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อมนั้น จะพิจารณาจัดแบ่งได้เป็น 2 กลุ่มคือ

- 1) องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น อันได้แก่ องค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) องค์การบริหารส่วนจังหวัด (อบจ.) เทศบาล สุขาภิบาล
- 2) องค์กรเอกชน อันได้แก่ องค์กรพัฒนาเอกชน (NGO) องค์กรภาคเอกชน หรือองค์กรประชาชน

ทั้งนี้จะเห็นได้ว่า รัฐธรรมนูญได้ให้อำนาจ และความรับผิดชอบแก่หน่วยงานปกครองส่วนท้องถิ่นซึ่งรวมทั้งองค์การบริหารส่วนตำบลไว้เป็นอย่างมาก ดังนั้น การที่จะมีสิ่งแวดล้อมที่ดี คุณภาพชีวิตที่ดี ก็ต้องเกิดขึ้นจากองค์การบริหารส่วนตำบล ใช้ประโยชน์จากกฎหมายเหล่านี้ ดำเนินการจัดทำแผนการแก้ไขและจัดการกับปัญหาที่เกิดขึ้นกับท้องถิ่น ซึ่งจะต้องใช้แนวทางตามมาตรา 290 ให้คนในท้องถิ่นได้ร่วมปฏิบัติงานด้านสิ่งแวดล้อม

ตามรัฐธรรมนูญ และภารกิจขององค์การบริหารส่วนตำบลข้างต้น สอดคล้องกับพระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม พ.ศ. 2535 ที่กำหนดให้จังหวัดและท้องถิ่นต้องจัดทำแผนปฏิบัติการ เพื่อการจัดการสิ่งแวดล้อมในรายละเอียด โดยจัดทำแผนปฏิบัติการให้สอดคล้องกับปัญหาภาพรวมของจังหวัด ซึ่งแผนดังกล่าว ท้องถิ่นจะต้องประกอบด้วยแผนงาน โครงการ 4 กลุ่มได้แก่

- (1) สร้างจิตสำนึกและความตระหนัก
- (2) ฝั่าระวังและป้องกัน
- (3) บำบัดและฟื้นฟู
- (4) ศึกษาวิจัยเชิงปฏิบัติ

ขอบเขตของแผนนี้ จะครอบคลุมการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและจัดการปัญหา มลพิษ เมื่อท้องถิ่น หรือ องค์การบริหารส่วนตำบล จัดทำแผนดังกล่าวแล้วจะต้องนำเสนอคณะกรรมการ พัฒนาจังหวัด (กพจ.) ให้ความเห็นชอบเพื่อนำเสนอต่อสำนักงานนโยบายและแผนวิเคราะห์และ กลั่นกรองนำเสนอ ขอความเห็นชอบจากคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติเพื่อจัดตั้งงบประมาณ ดำเนินการต่อไป

ดังนั้นจะเห็นได้ว่า แผนปฏิบัติการเพื่อจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อม จะมีบทบาทต่อการกำหนด หน้าที่ให้องค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) เข้ามาจัดทำแผนเพื่ออนุรักษ์และจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อม ในท้องถิ่น โดยทั้งนี้ต้องอาศัยการมีส่วนร่วมของประชาชนทุกฝ่าย เข้าร่วมจัดทำแผนงาน โครงการ ตั้งแต่ ริเริ่มโครงการ ไปจนถึงขั้นดำเนินงานและประเมินผล ซึ่งผู้หญิงควรจะต้องเข้าใจ รับรู้ และเข้าไปมีส่วน เกี่ยวข้องในกระบวนการจัดทำแผนนี้ เพื่อให้แผนมีประสิทธิภาพครอบคลุมประเด็นปัญหา และสาระที่ เป็นกิจกรรมสำคัญของชุมชนในทุกระดับ อันจะส่งผลให้การจัดการสิ่งแวดล้อมในชุมชน และท้องถิ่น เป็นไปตามเป้าหมายและวัตถุประสงค์ของรัฐธรรมนูญ และ พรบ. ส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม พ.ศ. 2535 ในโอกาสต่อไป และนำมาใช้เป็นเครื่องมือในการศึกษาวิจัย โดยผ่านกระบวนการดังกล่าวเพื่อนำ ไปสู่การจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อม ในองค์การบริหารส่วนตำบลของสตรี ในครั้งนี้

2.7 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1. ประสาน ดังสิทบุตร (2542) ศึกษาเรื่อง สตรีกับการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมใน ภาคเหนือตอนบนพบว่า การใช้ทรัพยากร และการจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อม ในชุมชนที่ศึกษา มีกระบวนการใช้ทรัพยากร ที่อยู่บนพื้นฐานที่การหาความต้องการที่จำเป็นจริง ๆ ของการใช้ทรัพยากร คั้นหาทรัพยากร และเลือกสรรทรัพยากรที่มีปริมาณเพียงพอ เลือกใช้ทรัพยากรที่จะไม่ก่อผลกระทบ ให้แก่สิ่งแวดล้อม ด้วยการจัดสรรในระดับชุมชนครอบครัว ตัดสินใช้หรือเข้าไปเอาทรัพยากรนั้นออกมา จาระบบนิเวศ นำทรัพยากรที่ได้มาจัดการใช้ให้เกิดประโยชน์อย่างคุ้มค่า ใช้ทรัพยากรที่แปรรูปเป็น ผลิตภัณฑ์และปล่อยของเหลือจากการใช้ในสิ่งแวดล้อมน้อยที่สุด มีการประเมินผลกระทบที่เกิดขึ้น จาก การใช้ทรัพยากรและผลกระทบจากของเหลือ หรือของเสียที่เกิดขึ้นในสิ่งแวดล้อม เกิดกระบวนการ เรียนรู้ที่ใช้ทรัพยากรอย่างถูกต้อง กระทำซ้ำและปรับปรุง จนเกิดความชำนาญ กลายเป็นทักษะ พอถูกพบ ทักษะจนกลายเป็นประสบการณ์ที่สั่งสม จนกลายเป็นความชำนาญ และถ่ายทอดไปยังลูกหลาน บุคคล ไกลลี้ชิต มีเครือข่ายที่จะร่วมกันจัดการสิ่งแวดล้อมในชุมชน เพื่อให้ระบบนิเวศที่เกี่ยวข้องกันของแต่ละ ชุมชนมีคุณภาพปรับตัวดีขึ้นเป็นลำดับ โดยการส่งผ่านประสบการณ์และความรู้ไปมาหากันอย่างต่อเนื่อง ซึ่งกระบวนการทั้งหมดจะมีอิทธิพลต่อระบบคิด การมีเหตุมีผล และการตัดสินใจบนพื้นฐานความ ถูกต้อง และมีความเป็นธรรมเชิงนิเวศ อันจะนำมาสู่ความสงบสุขในครอบครัวและชุมชน

2. บุญส่ง เวชยาสิรินทร์ (2541) ศึกษาเรื่อง สตรีกับการตัดสินใจเข้าสู่องค์การบริหารส่วนตำบล กรณีศึกษาของตำบลต่าง ๆ ที่อำเภอบ้านโฮ่ง จังหวัดลำพูน พบว่า ได้ทำการศึกษาสตรีที่ลงสมัครรับเลือกตั้งเป็นสมาชิกสภาองค์การบริหารส่วนตำบลในปี พ.ศ. 2539 ในเรื่องของปัจจัยหรือองค์ประกอบบางประการ ที่มีผลต่อการตัดสินใจเข้าสู่สภาองค์การบริหารส่วนตำบลของสตรี และเปรียบเทียบปัจจัยหรือองค์ประกอบที่มีผลต่อการตัดสินใจระหว่างสตรีที่ได้รับเลือกตั้งกลุ่มหนึ่ง กับกลุ่มที่ไม่ได้รับเลือกตั้งว่า มีความแตกต่างกันหรือไม่เพียงใด ซึ่งพบว่าปัจจัยขององค์ประกอบดังกล่าวประกอบด้วย แรงจูงใจที่เกี่ยวข้องกับความต้องการหรือความคาดหวังของสตรี ที่จะทำงานช่วยเหลือชุมชนของสตรีเอง การเคยมีตำแหน่งหน้าที่ทางสังคมในหมู่บ้านมาก่อน การมีโอกาสเข้าร่วมโครงการอบรมด้านองค์การบริหารส่วนตำบลที่อำเภอ ปัจจัยด้านครอบครัวของสตรีนอกจากนี้ยังพบว่า สิ่งมีอิทธิพลด้านความคิดอื่น ๆ อันประกอบด้วย ผู้นำท้องถิ่น เพื่อน กลุ่มเพื่อนสตรี และองค์กรด้านสตรี และสุดท้ายคือ หน่วยงานราชการที่อำเภอ

3. พิมพ์สิริ สุขเกิด (2541) ศึกษาเรื่อง ความคิดเห็นและบทบาทของผู้หญิงในการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมชุมชน กรณีศึกษาหมู่บ้านจัดสรรในกรุงเทพมหานครพบว่า สภาพความรุนแรงของปัญหาสิ่งแวดล้อมชุมชนในเมืองก่อให้เกิดความตื่นตัวกันอย่างมาก และมีกิจกรรมรณรงค์เพื่อแก้ปัญหาดังกล่าว โดยมีแนวความคิดการพัฒนาที่ยั่งยืนเป็นหลักการสำคัญที่เน้นการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมกรบริโภคและการใช้ชีวิตให้เอื้ออาทรต่อสิ่งแวดล้อม ซึ่งต้องการความร่วมมืออย่างจริงจังจากประชาชนทุกคน โดยเฉพาะผู้หญิง ผู้มีบทบาทสำคัญในฐานะผู้บริโภค ผู้ดูแลความเป็นอยู่ของสมาชิกในครอบครัว และผู้อบรมสั่งสอนบุตรหลาน ซึ่งพบว่า ผู้หญิงกลุ่มตัวอย่างที่ทำการศึกษามีสถานภาพมั่นคง มีการศึกษามีการรับรู้ข้อมูลข่าวสารด้านสิ่งแวดล้อมจากสื่อต่างๆ ในวงกว้างและได้ตระหนักในความรุนแรงของปัญหาสิ่งแวดล้อมว่า ส่งผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตทั้งในด้านสุขภาพกายและสุขภาพจิตของตนเองและครอบครัวเป็นอย่างมาก และให้ความสำคัญกับการแก้ปัญหา ด้วยการร่วมปฏิบัติเพื่อรักษาสิ่งแวดล้อมตามที่มีการรณรงค์กันอย่างแพร่หลายได้แก่ การทิ้งขยะให้ถูกที่ การเลือกซื้อสินค้าที่ผลิต โดยคำนึงถึงสิ่งแวดล้อม การใช้พลังงานอย่างประหยัด การลดการซื้อสินค้าฟุ่มเฟือย และการแยกขยะก่อนทิ้ง

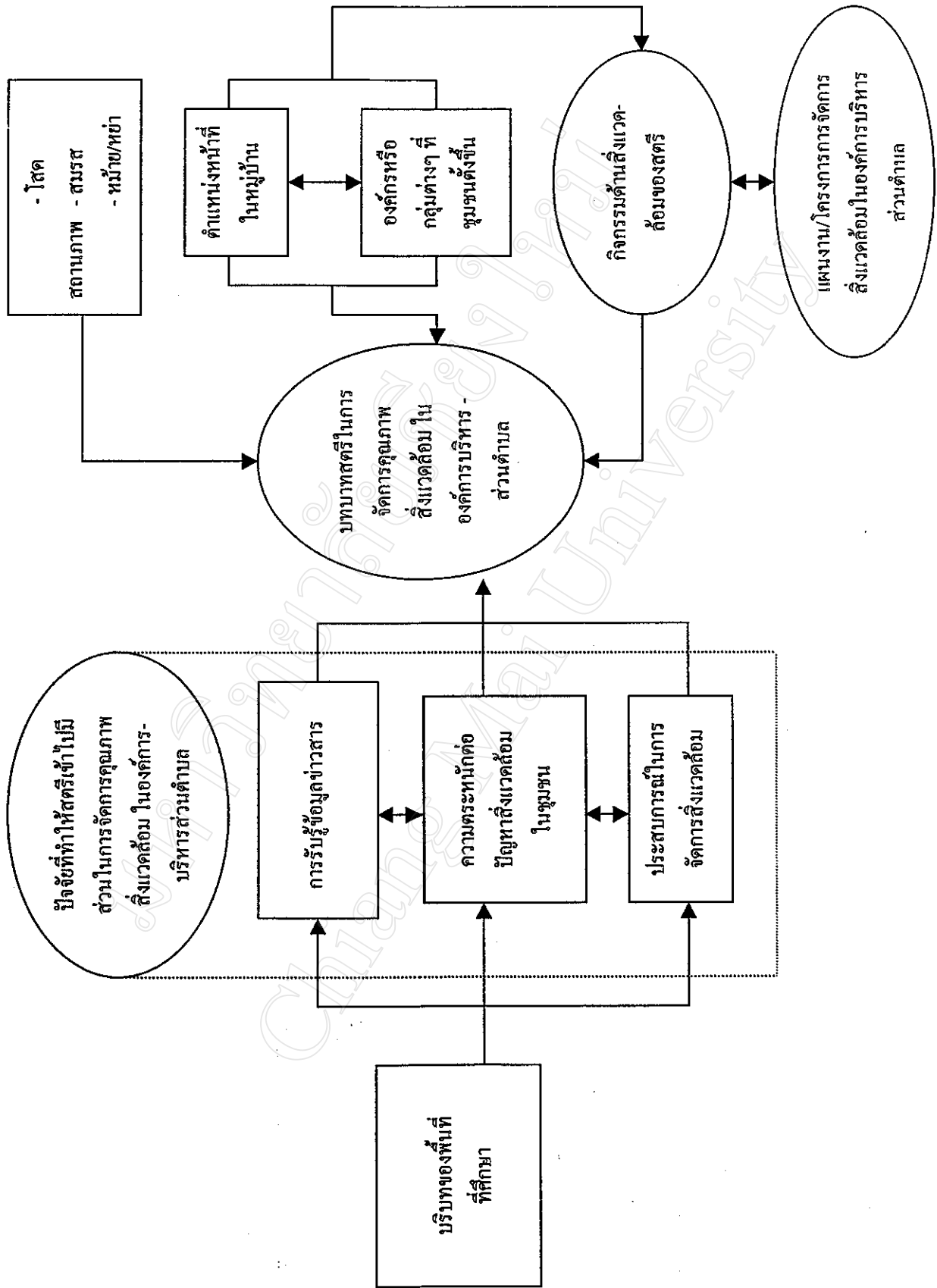
4. นริศรา จักรพงษ์และคณะ (2539) ศึกษาเรื่อง ผู้หญิงชนบทกับสิ่งแวดล้อม พบว่า ได้ทำการศึกษาบทบาทของผู้หญิงในชนบท ที่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมในชุมชนที่อาศัย โดยศึกษาถึงรายละเอียดของผู้นำสตรีที่ทำการศึกษาคำรู้ความเข้าใจเรื่อง สิ่งแวดล้อม และการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ใน 6 เรื่องคือ เรื่องดิน ป่าไม้ น้ำ การกำจัดขยะ การแยกขยะ และการใช้ยาฆ่าแมลงและยาปราบศัตรูพืช การรับรู้ข่าวสารจากสื่อต่าง ๆ การรับข่าวสารด้านสิ่งแวดล้อมจากสื่อต่าง ๆ การได้รับการอบรมด้านสิ่งแวดล้อมในรอบปีที่ผ่านมา การนำความรู้ที่ได้รับไปใช้ประโยชน์ต่อผู้อื่น ความต้องการรับรู้เรื่องสิ่งแวดล้อมจากสื่อต่าง ๆ ความคิดเห็นเกี่ยวกับบทบาทในการรักษาสิ่งแวดล้อม บทบาทของผู้นำสตรีใน

กรณีที่เกิดเหตุการณ์ด้านสิ่งแวดล้อม ความคิดเห็นเกี่ยวกับโครงการด้านสิ่งแวดล้อม ทั้งของรัฐบาลและเอกชนและการประสบกับเหตุการณ์ด้านสิ่งแวดล้อมหรือภัยธรรมชาติ

สรุปงานวิจัยดังกล่าวพบว่า สตรีมีบทบาทในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และการจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อม ไม่ว่าจะเป็นในระดับครัวเรือนหรือในระดับชุมชน อันเกิดจากกระบวนการเรียนรู้ การอบรม การรับรู้ข่าวสารจากสื่อต่าง ๆ นำไปสู่กระบวนการเรียนรู้ในการใช้ทรัพยากรอย่างถูกต้อง เกิดการกระทำซ้ำและปรับปรุงจนเกิดความชำนาญกลายเป็นทักษะ พอคุ้นจนกลายเป็น ประสบการณ์ที่สามารถถ่ายทอดไปยังลูกหลาน และบุคคลใกล้ชิด มีเครือข่ายที่จะร่วมกันจัดการสิ่งแวดล้อมในชุมชน ทั้งนี้ขึ้นกับองค์ประกอบในหลาย ๆ ด้านที่จะเป็นแรงจูงใจที่เกี่ยวกับความต้องการ และความคาดหวังของสตรีที่จะทำงานช่วยเหลือชุมชน อาทิ การมีตำแหน่งหน้าที่ทางสังคมในหมู่บ้าน การมีโอกาสเข้าร่วมโครงการอบรมต่าง ๆ รวมถึงปัจจัยด้านครอบครัวที่จะเป็นแรงสนับสนุนให้สตรีเข้าไปจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ดังนั้นผู้วิจัยจึงได้นำตัวแปรเหล่านี้มาศึกษาในงานวิจัยครั้งนี้ เพื่อศึกษาว่าปัจจัยดังกล่าวมีอิทธิพลอย่างไร ที่ทำให้สตรีเข้าไปมีส่วนในการจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อม รวมทั้งสตรีจะมีบทบาทมากน้อยอย่างไร ในการจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อมในองค์การบริหารส่วนตำบล

2.8 กรอบแนวความคิด

บทบาทของสตรีในการจัดการสิ่งแวดล้อม ในองค์การบริหารส่วนตำบล โดยอาศัยปัจจัยต่าง ๆ ที่ทำให้สตรีเข้าไปมีส่วนในการจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อม ในองค์การบริหารส่วนตำบล ได้แก่ การรับรู้ข้อมูลข่าวสาร ความตระหนักต่อปัญหาสิ่งแวดล้อมในชุมชน รวมถึงประสบการณ์ในการจัดการสิ่งแวดล้อม นอกจากนั้นแล้ว ยังขึ้นอยู่กับสถานภาพของสตรี การมีตำแหน่งหน้าที่ในหมู่บ้าน ในองค์กรหรือกลุ่มต่าง ๆ ที่ชุมชนตั้งขึ้น ซึ่งนำไปสู่กิจกรรมการจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อมในองค์การบริหารส่วนตำบลของสตรี และเชื่อมโยงไปสู่กระบวนการในการจัดทำแผนงานหรือโครงการการจัดการสิ่งแวดล้อม ในองค์การบริหารส่วนตำบล ทั้งนี้ขึ้นกับองค์ประกอบของบริบทของพื้นที่ที่ศึกษาในองค์การบริหารส่วนตำบล ที่จะผลักดันชี้ให้เห็นถึงโอกาสและแนวทางที่สตรีจะมีส่วนในการจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อม ในองค์การบริหารส่วนตำบล

กรอบแนวความคิด